

קווי ההתפתחות העיקריים של המשק

בשנת 1959 חל גידול ניכר בתוצר הלאומי הריאלי. עם זאת, פחת עודף היבוא של מוצרים ושירותים, וקויימה רמת מחירים יציבה יחסית. סיכומן של תופעות אלו מציין התפתחות רצויה במשק הישראלי באותה שנה.

התוצר הלאומי הגולמי עלה בשנת 1959 בשיעור של 12 אחוזים בערך, שיעור העולה על שיעור הגידול של השנה הקודמת, שהגיע ל-9 אחוזים.

הגידול המהיר ביותר בשנת 1959 היה בתפוקת החקלאות, שעלתה ב-17 אחוזים בערך, ובתפוקת התעשייה, שעלתה ב-15 עד 16 אחוזים. גם תפוקת התחבורה עלתה בשיעור רב, של 13 אחוזים, ותפוקת הבנייה ב-8 אחוזים.

בהתחשב בגידול האוכלוסייה, עלה התוצר הלאומי לנפש בשנת 1959 ב-9 אחוזים בערך, שהוא שיעור גידול מהיר מאוד.

ההכנסה הכספית בענפים השונים עלתה בדרך כלל בשיעור דומה לשיעור גידול התפוקה, פרט לענף החקלאות, אשר בו ההכנסה עלתה ב-2 אחוזים בלבד בשנת 1959, בעוד שהתפוקה עלתה, כאמור, ב-17 אחוזים, וזאת, עקב ירידת מחירי התוצרת החקלאית, בעיקבות גידול התפוקה בשיעור שעלה על גידול הביקוש לה.

כד בבד עם הגידול הרב ברמת הייצור, עלתה גם רמת התעסוקה. כיוון שבשנת 1959 היה מספר העולים מועט יחסית, התבטא גידול התעסוקה בעיקר בקליטת תוספת כוח העבודה מהאוכלוסייה הקיימת, ומספר המועסקים עלה ב-4 אחוזים בערך. נוסף לכך, גדל גם מספר שעות העבודה הממוצע של כלל המועסקים. שיעור האבטלה ירד לרמה הנמוכה ביותר, מזה שנים אחדות.

העלייה ברמת התעסוקה היתה נמוכה משיעור הגידול של התוצר הלאומי, וחל גידול ניכר, של 6 עד 7 אחוזים, בתוצר לשעת עבודה. חלק ניכר מגידול התוצר לשעת עבודה יש לייחס לשיפור הציוד במשק, שכן ההון המושקע לכל מועסק עלה. עם זאת, תרמו גם העלאת פריון העבודה, הארגון והניהול, לגידול התוצר הלאומי. נוסף על הגדלת התשומות של עבודה והון, נתאפשר גידול התוצר גם על ידי הגדלת האספקה של חומרי גלם מיובאים, שסיפקה את מלוא הביקוש להם.

אחד המניעים החשובים להחשת קצב הגידול של התוצר הלאומי ב-1959, היה ההגדלה המהירה של היצוא. היצוא הריאלי גדל ב-35 אחוזים בערך, וגידולו ספג כשליש מתוספת התוצר הלאומי, לאחר שבשנת 1958 גדל היצוא בשיעור מועט בהרבה. עיקר הגידול היה ביצוא התעשייתי. הגדלת היצוא היתה בחלקה תוצאה של הרחבת הסחר הבינלאומי, לאחר הרפיון ששרר בשוקי העולם ב-1958, ובחלקה תוצאה מגורמים "מקומיים", ובכלל זה הבשלת השקעות בענפי יצוא, העלאת אפקטיביות של שיעורי הפרמיה בממוצע, וכן שיפורים בארגון הייצור והשיווק ליצוא.

אינדקסאטורים להתפתחות המשק, 1955 עד 1959

אחוז העלייה או הירידה (-)			
מ'1958 ל'1959	מ'1957 ל'1958	מ'1956 ל'1957	מ'1955 ל'1956
המקורות והשימוש בהם (מחירים קבועים)			
10	9	8	13
סך כל המקורות			
12	8	11	12
התוצר הלאומי הגולמי			
התפוקה			
17	17	9	17
בחקלאות			
15	10	14	11
בחרושת			
8	3	3	- 9
בבנייה			
10	11	9	10
צריכה פרטית			
7	7	3	4
צריכה פרטית לנפש			
7	3	-11	35
צריכה ציבורית			
5	5	21	3
השקעה גולמית			
6	9	- 1	18
יבוא (מוצרים ושירותים)			
35	10	20	16
יצוא (מוצרים ושירותים)			
-9	8	-10	18
עודף היבוא			
האוכלוסייה ומספר המועסקים			
3	4	6	5
האוכלוסייה הממוצעת			
4	3	5	4
מספר המועסקים			
המחירים וההכנסה הלאומית			
5	5	8	13
שכר יומי ממוצע			
2	3	7	6
מדד המחירים לצרכן			
12	14	17	21
ההכנסה הלאומית			
9	10	11	16
ההכנסה הלאומית לנפש			
כספים			
13	15	19	18
אמצעי התשלום (ממוצע שנתי)			
23	19	16	13
האשראי הבנקאי לציבור (ממוצע שנתי)			

הצריכה הפרטית עלתה בשיעור רב, של 12 אחוזים, בעיקבות גידול בהכנסה הפרטית עם הגידול בתעסוקה ועליית שיעורי השכר והרווחים. גידול הצריכה הפרטית ספג כמחצית מתוספת התוצר הלאומי בשנת 1959. הצריכה הפרטית לנפש עלתה בשיעור גבוה של 7 אחוזים.

הצריכה הציבורית (של הממשלה, המוסדות הלאומיים והרשויות המקומיות) עלתה, לפי אומדן, ב־10 אחוזים, במונחים "ריאליים". עם זאת, ההוצאות הכספיות של הסקטור הציבורי גדלו ב־16 אחוזים, בעיקר עקב העלאת שיעורי השכר.

בעוד שהיצוא והצריכה גדלו בשיעור רב, חל גידול מועט יחסית בהשקעה הגולמית, והיא עלתה ב־5 אחוזים בערך. ההשקעות בחשמל ובתחבורה פחתו, עקב גורמים מיוחדים לשנה זו, וההשקעות בחקלאות פחתו אף הן במקצת. לעומת זאת עלו בסכום ניכר ההשקעות בדירות למגורים, וגידול רב במיוחד חל בהשקעות בתעשייה. גם בהיקף המלאי הכולל חל גידול.

סך היבוא עלה ב־6 אחוזים, במחירים קבועים. גידול היבוא בשיעור איטי במידה ניכרת מגידול התוצר הלאומי מעיד על המשך המגמה של העמקת הייצור המקומי והחלפת חומרי גלם מיובאים במקומיים. ההוצאות ליבוא עלו בשיעור קטן מגידול ערכו הריאלי, שכן מחירי היבוא ירדו בממוצע ב־2 אחוזים בערך.

כתוצאה מהגדלת ההכנסה מיצוא, בסכום שעלה בהרבה על גידול ההוצאות ליבוא, פחת עודף היבוא ב־30 מיליון דולר, מ־334 מיליון דולר בשנת 1958 ל־304 מיליון דולר בערך בשנת 1959. כיוון שיבוא ההון לא פחת בשנת 1959, הביאה הקטנת עודף היבוא לגידול ניכר של היתרות במטבע חוץ, בסכום העולה על גידול חובות החוץ לזמן קצר ובינוני, ובסכום השווה לגידול סך כל החובות במטבע חוץ, בכלל זה חובות מלווה העצמאות והפיתוח והחובות האחרים לזמן ארוך.

רמת המחירים עלתה ב־1959 ב־1 עד 2 אחוזים, בממוצע שנתי. מצד ההוצאות, לא פעלו גורמים חזקים להעלאת מחירים, שכן העלאות השכר לא עלו במרבית הענפים על הגידול בפריון הייצור, ומחירי היבוא בלירות ישראליות לא עלו אף הם.

גם מצד הביקוש לא פעלו, בסיכומי-של-דבר, גורמים חזקים להעלאת מחירים. הממשלה ויתר מוסדות הסקטור הציבורי (הסוכנות היהודית והרשויות המקומיות) הגדילו, אומנם, את ההוצאה לצריכה ציבורית בשיעור רב, הן עקב עלייה "ריאלית" והן עקב עליית שיעורי השכר ומחירי הקניות שלו, אולם סקטור זה הגדיל את ספיגתו מהציבור, בסכום גדול יותר משהגדיל את הוצאותיו לצריכה, והיקף ההשקעות הישירות של הסקטור הציבורי נישאר ברמה של השנה הקודמת. כמו־כן הקטינו הממשלה והסוכנות היהודית את סכום ההלוואות שנתנו, בעיקר למטרות השקעה, לסקטורים אחרים במשק, פרט להלוואות לשיכון, שסכומן עלה.

הממשלה ויתר חלקי הסקטור הציבורי הוסיפו לקבל אשראי ממערכת הבנקאות בשנת 1959, אך בסכום קטן מאשר בשנה הקודמת. לעומת זאת, גדל סכום ההלוואות שקיבלו מהציבור, באמצעות הפצת ניירות־ערך, ועל־ידי אשראי מספקים.

בחברות הממשלתיות ובשאר חברות הסקטור הציבורי, עלו ההכנסות הרגילות בסכום גדול מאשר ההוצאות. המוסדות שלא למטרת רווח (בעיקר מוסדות בריאות, חינוך וסעד) הצליחו גם הם לכסות את תוספת הוצאותיהם השוטפות מהכנסות רגילות מהציבור בארץ.

לעומת זאת, הגדיל כנראה הסקטור הפרטי, כולל עסקים ומשקי־בית, את סך כל קניותיו לצריכה ולהשקעה, בסכום גדול מתקבוליו הרגילים. ההפרש מומן על־ידי הגדלה ניכרת של סכומי האשראי שקיבל הסקטור הפרטי ממערכת הבנקאות וממוסדות כספיים אחרים.

כיוון שמערכת הבנקאות היא הסקטור היחיד במשק היוצר כסף חדש בעיקבות זרימת כספים

אליו או בעיקבות שינויים בשיעור הנזילות של הבנקים, נודעת חשיבות מיוחדת לבחינת זרמי הכספים למערכת הבנקאות וממנה.

אמצעי התשלום עלו בשנת 1959 ב־12 אחוזים, בממוצע שנתי. גידול זה היה תוצאה של גורמים שונים שפעלו בכיוונים מנוגדים.

שני גורמים עיקריים פעלו לגידול אמצעי התשלום:

(א) גידול היתרות במטבע־חוץ ב־102 מיליון ל"י, בממוצע שנתי.

(ב) הגדלת האשראי לציבור בסכום גדול של 88 מיליון ל"י, בממוצע שנתי. גידול זה קשור בחלקו בצורכי ההון החוזר, הדרוש להגדלת התוצר הלאומי, ובחלקו בהגדלת המכירות באשראי על־ידי התעשייה והמסחר, למשקי הבית ולממשלה.

הגורמים העיקריים להאטת קצב הגידול של אמצעי התשלום, היו:

(א) הימנעות הממשלה מקבלת אשראי בנקאי, שנתאפשרה, כאמור, על־ידי הקטנת עודף הביקוש הממשלתי, מחד, ועל־ידי קבלת הלוואות בסכומים גדולים יותר מהציבור המקומי, הן על־ידי מלוות לזמן ארוך והן על־ידי אשראי מספקים, מאידך.

(ב) גידול מהיר מאוד של הפקדונות הפחות נזילים, שאינם פקדונות עובר־ישוב, ובכלל זה פקדונות במטבע חוץ או פקדונות שערכם צמוד למטבע חוץ. פקדונות אלה גדלו בממוצע בשנת 1959, בסכום של 106 מיליון ל"י בערך. חלק מגידול זה נבע מהסקטור הפרטי, ובעיקר ממשקי בית, אולם חלק גדול היו פקדונות של קופות תגמולים ומסדות כספיים אחרים.

גורם נוסף להאטת קצב גידולם של אמצעי התשלום, היו השיפורים שהנהיג בנק ישראל בשיטת הסליקה, שצימצמו את סכום היתרות במעבר במערכת הבנקאות, ב־6.5 מיליון ל"י.

בסיכומו של דבר, פעלו גידולם של היתרות במטבע־חוץ ושל האשראי לציבור בכיוון של הגדלה רבה באמצעי התשלום, בעוד שגידול רב בפקדונות הפחות נזילים והקטנה מועטה יחסית של האשראי לממשלה, תרמו להאטת גידולם. יש לציין, שצבירה גדולה של פקדונות פחות־נזילים, הניתנים להמרה בנקל לאמצעי תשלום, מהווה גורם פוטנציאלי להגדלת נזילות הציבור בהיקף ניכר.

ובסיכום, האטת הלחץ האינפלציוני בשנת 1959, נבעה, בעיקר, מהמדיניות המייצבת של הממשלה ובנק ישראל בתחום התקציבי והמוניטארי.

לפי שעה אין לקבוע, אם צירופן של שלוש התופעות הרצויות, שאיפיינו את התפתחות המשק ב־1959 — גידול רב בתוצר הלאומי, שיפור מאזן התשלומים ויציבות מחירים בעת ובעונה אחת — מציינת מגמה חדשה במשק הישראלי. אפשר שבשנת 1959 הצטברו גורמים מיוחדים, כגון הבשלת השקעות רבות משנים קודמות, במיוחד בענפי יצוא ותחליפי יבוא רצויים, והשפעת ההתרחבות בסחר הבינלאומי על היצוא הישראלי. עם זאת, בלטה גם בשנת 1959 אחת מנקודות התורפה היסודיות של המשק — גידול רב ברמת הצריכה, לעומת גידול מועט בלבד ברמת ההשקעות.

מכל מקום, מהתפתחות של שנה אחת אין עדיין להסיק על קיום מגמה מתמדת. התקדמות נוספת, בקצב הדרוש לקידומה של העצמאות הכלכלית, מותנית בעיקרה בדברים הבאים:

(א) הפניית חלק ניכר מתוספת התוצר ליצוא, בהמשך למגמה של שנת 1959. דבר זה מחייב חיזוק כושר התחרות של המוצרים הישראליים, על־ידי הוזלת ההוצאות ליחידת תפוקה, ואחד התנאים לכך הוא מניעת אינפלציה־שלי־ביקוש ואינפלציה־שלי־הוצאות כאחת. כמו כן דרושות פעולות נוספות לארגון הייצור והשיווק, במגמה של הסרת מכשולים בפני הרחבת היצוא.

תנאי נוסף להגדלה מהירה של היצוא, הוא הפניית תוספת הייצור לאותם המוצרים והשירותים, אשר ניתן לשווקם בשוקי חוץ במחירים בינלאומיים. דבר זה מותנה, הן בהגדלת הכדאיות

של ייצור ליצוא לעומת ייצור לשוק המקומי, והן בהפניית חלק רב יותר של השקעות חדשות, לאותם ענפי-יצוא או תחליפי-יבוא פוטנציאליים, בהם יש למשק הישראלי יתרון יחסי. אפשר להשיג תוצאות אלה בדרך יעילה, על-ידי תיקון העיוותים במערכת המחירים. העיוותם הקיימים מעכבים בעד השימוש היעיל ביותר בגורמי הייצור שלרשות המשק, על-ידי עידוד השקעות יתרות בענפים שכדאיותם למשק הלאומי בטווח הארוך מועטה, בעוד שענפים פוטנציאליים, אשר להם יתרון למשק הלאומי, אינם זוכים לפיתוח מספיק. בדומה לכך, נוצרים עיוותים גם בייצור השוטף. שיטה סבוכה של היטלים ותמיכות, או אמצעים אדמיניסטרטיביים, אינם מהווים תחליף יעיל להכוונת פעולות המשק במסגרת מערכת מחירים, התואמת את צרכי פיתוחו לטווח ארוך.

(ב) הגדלת רמת החיסכון הפרטי או הציבורי, שתאפשר קיום רמה גבוהה של השקעות, גם בתקופה בה יפחת יבוא ההון. דבר זה עשוי למנוע גידול מהיר מדי של הצריכה הפרטית, הסופגת חלק רב מדי מתוספת התוצר הלאומי, והוא יאפשר הפניית חלק רב יותר להשקעה וליצוא.